

PISIDIA KÜLTÜRLERİ ANTİK ÇAĞDA BURDUR İLİNDE DİNSEL HAYAT

Peter TALOOEN*

Nurçin ALP**

Bu makâlenin amacı, büyük bir kısmı Pisidia antik bölgesi sınırları içinde bulunan Burdur ilinin (Resim 1), erken dönemlerden Hristiyanlığın yükseliğe geçtiği zamana kadar olan dinsel hayatının, arkeolojik veriler ışığında bir özetini sunmaktır¹.

I. Yerel Dinsel Âdetler

Burdur bölgesindeki dinsel hayatın kökenleri Neolitik Çağa kadar (M.Ö. 7500) uzanmaktadır².

Bölgede varlığı kanıtlanan ilk kült, Ana Tanrıçaya aittir. Ana Tanrıça çıplak, çoğunlukla oturur biçimde ve yanında aslan veya panter gibi hayvanlarla görülmektedir (Resim 2). Tanrıçanın bereketini ve doğa üzerindeki gücünü gösteren bu tip betimlemeler, Neolitik Çağın din anlayışında önemli bir yere sahiptir. Tanrıçanın bu dönemde muhtemelen, erkek bir emsâli de mevcuttu. Çatalhöyük'ten (Konya ili) ve diğer yerlerden bildiğimiz, boğa tanrı olarak da tanınan, Gök Tanrı, Ana Tanrıça ile kişileştirilen toprağın verimliliğinden sorumluydu. Tarımsal hayata başlayan bir topluluk için bu gibi doğa unsurları, yaşam için gerekli öğeleri temsil etmekteydi.

Bu dönemde Pisidia'nın değişik yerlerinde Ana Tanrıça kültürünün varlığı kanıtlanmıştır. Pisidia'nın merkezinde Höyücek'te olduğu gibi³ Ana Tanrıça için kutsal alanlar bulunmaktaydı. Bu kutsal alanlar, törensel yemeklerin hazırlandığı ve sunuların saklandığı ambarlardan meydana gelmekteydi. Bu gibi yerlerde birçok, pişmiş toprak figürin bulunmuştur.

Tanrıçaya tapım, zamanın yerleşim yerlerindeki konut alanlarında da göze çarpmaktadır. Daha sonraki zamanlarda Sagalassos'un egemenlik alanının içinde yer alacak olan, Burdur Gölünün kıyısındaki, Hacılar'da olduğu gibi başka yerlerdeki evlerde de tanrıçanın betimleri ele geçmiştir⁴.

Tunç çağında (M.Ö. 3000-1000) birçok kültürün varlığı bilinmektedir. Özellikle doğa unsurları tanrısallaştırılmıştır.

Neolitik Çağın Gök Tanrısı bu çağda Tarhunt'la özdeşleştirilmiştir. Geç Tunç Çağında Tarhunt, Luwi Pantheonu'nun baş tanrısı durumundaydı. Tanrıya dağ tepelerinde tapınılıyordu; Termessos'taki Solymos Dağında olduğu gibi.

Kayalık kutsal alanların başlangıcı da yine bu tarihe rastlar. Bu gelenek, sonraki yıllarda Pisidia'nın dinsel tarihinde önemli rol oynamıştır. Bu tarihten itibaren, su kaynaklarının olduğu yerler de kutsal alanların yapıldığı elverişli mekânlar halini almışlardır; Pisidia'nın güneydoğu sınırında bulunan Eflatun Pınar örneğinde olduğu gibi. Muhtemelen bu sayede, su rezerveleri tanrısal koruma altına alınmışlardır.

* Dr., Katholieke Universiteit Leuven.

** Dr., İstanbul Üniversitesi

¹ Bu aynı zamanda, *Studies in Eastern Mediterranean Archaeology* serisinin gelecek ciltinin de konusunu oluşturmaktadır (bk. Talloen).

² Pisidia'daki erken kültürler için bk. Talloen, Vanhaverbeke ve Waelkens 2004.

³ Höyücek'teki Neolitik kutsal alan için bk. Duru 1995a ve b.

⁴ Hacılar için bk. Mellaart 1970.

Dağlar sadece kutsal alanların bulunduğu yerler olarak hizmet vermemişlerdir. Bunun yanında, dağların kendisine de tapınılmıştır; daha sonraları Prostanna'da Viaros Dağında olduğu gibi.

Nehir kültleri de köklerini bu çağda bulurlar. Bunları Hellenistik ve Roma Çağlarında Eurymedon ve o zamanlardaki adı Kastaraja olan Kestros izleyecektir.

Erken Demir Çağında (M.Ö. 1000-333) birbirini izleyen kültürel etkiler, Pisidia'nın din anlayışı üzerinde oldukça büyük izler bırakmıştır. Yerel Ana Tanrıça Phrygia etkisi altında, Phrygialı Dağ Tanrıçası Matar ile özdeşleşmiş⁵; bu özdeşleşme sonucunda ortaya çıkan tanrıçaya, Tymbrida'nın egemenlik alanı içinde bulunan Zindan Mağarasında ve Termessos'un egemenlik alanında bulunan Karain Mağarasında olduğu gibi, Pisidia'daki tüm mağaralarda tapınılmıştır.

İlyada Destanından bilinen savaşçı tanrılar da bu dönemde karşımıza çıkarlar. Güney Pisidia'nın o zamanki sakinleri olan Solymelerin adı İlyada'da geçmekte olup (Homeros, VI, 184 ve 204), onların atası olan Solymos'un kültü de muhtemelen bu çağlara uzanmaktadır.

Bunun yanı sıra, İlyada'da Solymelerin Yunanlı kahraman Bellerophon'a karşı mücadelesinde, Tanrı Ares'ten yardım gördükleri de bahsedilmektedir. M.Ö. 5. yy.'ın başında, Herodot bölgede bir Ares kehanetinin olduğunu söylemektedir (Herodot, VII, 76). Bu da Pisidia'da savaşçı tanrılara duyulan tercihi gösterir.

Bunu izleyen Pers egemenlik döneminde, Ay Tanrısı Men'in kültü görülmeye başlanır. Bu kült büyük bir ihtimalle Luwi Ay Tanrısı Arma, Phrygia Tanrısı Manes ve Pers Ay Tanrısının biraraya gelmesiyle oluşmuştu. Tanrı, Phrygia başlığı, uzun pantolonu ve çizmeleriyle doğu ikonografyasını yansıtmaya rağmen, Askaenos epithetinden de anlaşılacağı üzere, yerel bir kökene sahiptir. Askaenos sıfatı Burdur Gölünün antik adı olan Limen Askania'ya dayanmaktadır.

Doğu atlı tanrı kültleri de muhtemelen yine bu dönemde görülmeye başlanmıştır⁶. Bunların yanı sıra, diğer bir atlı tanrı olan Kakasbos Güney Pisidia'da görülür (Resim 3). Bu dönemden itibaren, Kakasbos'a Kocataş'ta olduğu gibi kayalık kutsal alanlarda tapınılır ve kendisi mezarların koruyucusu olarak anılır.

II. Hellenleşme

Büyük İskender'in gelişiyle birlikte (M.Ö. 333) Pisidia, Yunan dünyasıyla kültürel anlamda, Hellenleşme dönemi olarak da bilinen, bir ilişkiye başladı. Bölgenin bundan önce de Yunan dünyasıyla ilişkisi olmasına rağmen, bu sadece güneydeki şehirlerle sınırlıydı.

Pisidia'nın birbirini izleyen Yunan yöneticiler tarafından zaptedilmesi ve bölgede kurulan koloniler, Yunan kültürünün benimsenmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Tüm Pisidia kentleri tarafından Yunan idare şekilleri, mimarisi, yazısı, dili ve sikke basımı benimsenmiştir.

Hellenleşme dönemi, polis (Yunan şehir devletleri) olgusunun tanıştırılması ve buna bağlı unsurlarla kendini gösterir⁷.

Polisin tanıştırılması sonucunda, dinsel hayatın da Hellenleşme süreci başlar⁸.

Polislerin tanrıları (Yunan şehir devletlerinin tanrıları)

Dinsel hayatın Hellenleştirilmesini ilk olarak, tapınılan tanrılarda görmekteyiz. Tanrılar, şehrin ve sakinlerinin refahından sorumluydular. Bu durumda, polis ile polisin koruyucu tanrıları arasındaki iyi ilişkiye katkıda bulunmak her vatandaşın görevidir. Tanrılar, şehrin temsilcileri olarak da kabul görüyorlardı.

Yunan isimli ve ikonografyalı tanrılar bu dönemde ön plana çıkıyorlar. Yazıtlar, sikkeler ve rölyefler gibi şehrin resmi kaynaklarında bu açık bir şekilde görülmektedir. Bu "Olympos tanrıları" ne dereceye kadar bölgeye yeni gelen tanrılar veya yerel tanrıların özdeşleştirilmiş halleri olarak tanımlanabilirler?

Yunanlı tanrıların bazıları burada ilk defa bu dönemde görülmeye başlanır. Kavramların kişileştirilmiş halleri, örneğin kader tanrıçası Tykhe, zafer tanrıçası Nike bunlara birer örnektir. Athena da muhtemelen burada ilk defa görülen bir tanrıçadır. Athena kültürünün hiçbir yerel kökeni yoktur ve tanrıça genellikle şehirle yakın bir

⁵ Pisidia'da Phrygialı Matar kültü için bk. Talloen, Poblome ve Waelkens baskı aşamasında.

⁶ Bölgedeki atlı tanrı kültü için bk. Delemen 1999, Horsley 1999 ve Talloen baskı aşamasında.

⁷ Pisidia'nın Hellenizasyonu için bk. Mitchell 1991 ve Waelkens 2004.

⁸ Hellenistik Dönemde dini hayatın Hellenizasyonunun daha detaylı bir incelemesi için bk. Waelkens, Martens ve Talloen baskı aşamasında.

ilişki içersindedir. Sagalassos'ta Athena demokrasinin korunmasını temsil etmektedir. Yeni gelen Yunan tanrılarına son örnek ise tiyatro tanrısı Dionysos'tur.

Yunan tanrıları çoğunlukla aynı özelliklere veya atribülere sahip olan, yerel tanrılarla özdeşleşmişlerdir⁹. Bu gruba dahil tanrılar arasında ilk sırada, yerel Gök ve Dağ tanrısı Tarhunt'un yerini alan Zeus ve yerel savaş tanrısıyla özdeşleşen Ares gelir. Yerel savaş tanrıları ise, şehrin koruyucuları olarak görülmüşlerdir. Kakasbos ile olan ilişkisi de gösterdiği üzere, Herakles de öзде yerel bir tanrıdır.

Bununla birlikte, Ay tanrısı Men ve Ana Tanrıça gibi bazı tanrı ve tanrıçalar bu değişime karşı varlıklarını sürdürmüşlerdir. Her iki tanrı da Hellenleşme sürecinden geçerler, fakat bu süreç sınırlıdır.

Kutsal Alanlar

Tanrının betiminin bulunduğu tapınılan yerler, tipik Yunan şeklini alarak tapınaklara dönüşürler.

Hellenistik Dönemden önce anıtsal mimarinin fazla görülmediği Pisidia'da, tapınak mimarisi tamamıyla yeni bir olguydu. Düver'deki M.Ö. 7-6. yy.'a ait Arkaik megaron ve Panemoteikhos Tapınağı (6.yy.) bu dönem öncesi tapınaklara birer örnek teşkil eder. Bu, bundan önceki zamanlarda açık hava kutsal alanlarının muhtemelen tapım için kullanıldığını gösterir.

Bundan sonra ise, Yunan tapınakları polisin resmi kutsal alan yapıları halini almışlardır¹⁰. Bölgedeki ilk tapınaklar M.Ö. 2. yy. başlarına tarihlenirler. Bu tapınaklar, Yunan etkilerinin çok uzun zamandır görüldüğü dönemin önemli kentlerinde, ilk örnekler olarak karşımıza çıkarlar. Zeus Kesbelios'un baş tanrısı olduğu dağlık kutsal alanın bulunduğu Selge, bu dönemde İon düzenli, peripteros bir tapınağa sahipti. Termessos'ta ise 2. yy.'ın ortalarında yerel pantheonun baş tanrılarından Zeus Solymeus için, kentin en yüksek noktasında bir tapınak ve tanrıça Artemis için ise kent duvarlarının dışında iki tapınak yapılmıştır. Ariassos gibi diğer şehirlerde olduğu üzere, Sagalassos'ta da Yunan tapınak mimarisi ancak 1. yy.'da görülmeye başlanır.

Yunan tapınaklarının geç görülmeye başlanması ve Pisidia'da Hellenistik tapınakların azlığı, şehirlerdeki dinsel uygulamaların, daha önce belirtildiği üzere, açık hava kutsal alanlarında yapıldığını akla getirir. Sagalassos'ta olduğunu bildiğimiz çifte kutsal alan, muhtemelen kutsal ikizler olan ve Dioskurlar olarak anılan Kastor ve Polydeukos için yapılmıştı. Pednelissos'ta ve Melli'de bulunan, Apollo'nun Hellenistik dönem kaya tapınakları açık bir şekilde yerel geleneği devam ettirmekteydiler.

Bu açık hava tapınakları göstermektedir ki, yerel mimari geleneği, gelişmiş Yunan mimarisi tarafından ortadan kaldırılamamış ve varoluşunu devam ettirmiştir.

Resmi tapım yerleri sadece tapınaklarla sınırlı değildi. Dinsel uygulamalar bizim laik olarak da adlandırabileceğimiz önemli resmi binalarda da yapıliyordu. Örneğin, antik kentin pazar yeri olan agora, ticari, resmi, adli ve dini fonksiyonlara sahipti. Agorada tapım gören tanrıların başında mutlaka ticaret tanrısı Hermes gelirdi.

Kentin politik merkezini oluşturan bouleuterionun dinsel işlevi de vardı. Burada her oturumun başında, sununun yapıldığı bir altar bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra, binanın içinde tanrılara ait kutsal mekânlar da mevcuttu. Bu tanrılar muhtemelen kenti ve kurumlarını koruyan tanrı ve tanrıçalardı. Sagalassos'taki bouleuterionda Ares ve Athena'nın varlıkları, binanın mimari dekorasyonunda kendini gösterir (Resim 4 ve 5).

Gymnasium vatandaşların savaş ve çeşitli festivaller için bedensel açıdan eğitildikleri yerlerdi. Burada hem düşünsel hem de bedensel yönden eğitim verilmekteydi. Değişik kültürler de gymnasiumda tapım görüyorlardı. Bu tanrılar fiziksel ve düşünsel faaliyetlerle ilgili olan tanrıları; Herakles ve Hermes gibi. Bu iki tanrı atletizm ile, çocuk tanrı Eros ise öğrencilerin korunmasıyla ilgili olarak bu yerde tapım görmekteydiler.

Dinsel törenlerin yapıldığı diğer bir resmi bina ise tiyatro idi. Bölgedeki ilk tiyatrolar Termessos örneğinde olduğu gibi, Hellenistik Döneme tarihlenir. Tiyatro tanrısı olarak Dionysos'un burada tapım gördüğüne şüphe yoktur.

Dini Festivaller :

Polis tanrılarının resmi kültürlerinin önemli bir kısmını festivaller oluşturmaktaydı. Bu festivaller kentin koruyucu tanrı veya tanrıçaları onuruna, belli bir takvime bağlı olarak düzenleniyorlardı. Festivallerin kökeni halkın tarım takvimine göre, belirli zamanlarda yapılan merasimlerde biraraya gelmelerine dayanmaktadır. Hiç

⁹ Bölgedeki özdeşleşme süreci için bk. Waelkens 1999.

¹⁰ Bölgenin tapınak mimarisi için bk. Büyükkolancı 1996.

şüphesiz bu gibi dini festivaller, Hellenistik Dönemden önce mevcut olsa da, ancak bu dönemde belirli bir form almışlardır ve bu gibi periodik festivallere genel olarak panegyris adı verilmiştir.

Festivaller katılan halkın geçit töreni ile başladı. Bu geçit törenlerinde, halk çoğunlukla tanrı veya tanrıçanın betimini taşırdı. Bu betim, geçit töreninin genellikle başladığı nokta olan agoradan itibaren şehrin önemli binalarını gezerek, en son olarak festivalin adandığı tanrının kutsal alanına getirilirdi.

Genelde tanrının betiminin de taşındığı, danslı ve müzikli, çok neşeli bir olaydı. Tapınılan tanrı için sunular da beraberinde taşınırdı.

Alay, en önde kült rahipleri, onların yardımcıları ve resmi yetkililer olmak üzere, hiyerarşik bir düzenden oluşmaktaydı. Bunun yanı sıra, boule ve demos gibi kentin değişik resmi sınıflarının, kentin kabilelerinin ve gelecekteki vatandaşların, diğer bir adıyla epheboi, her birinin bu alayda üstlenmesi gereken bir rol vardı.

Sunu olarak bir veya birden fazla kurbanlık hayvan, festivalin adandığı tanrının altarında kurban edilirdi. Öldürülen hayvanın bazı kısımları altarın üzerinde yakılırdı. Kurbanlık hayvanın eti pişirilir ve çoğu zaman, düzenlenen bir yemekle törene katılanlara dağıtıldı.

Tiyatronun son bölümünü oyunlar oluştururdu. Tiyatro binasında müzik ve tiyatro yarışmaları veya stadionda atletizm yarışmaları yapılırdı. Burada vatandaşlar, kentlerinin tanrısının onuruna birbirleriyle mücadele ederlerdi. Yazıtlardan ve sikkelerden bildiğimiz üzere, güreş ve pankration gibi savaş sporları çok popülerdi. Bu gibi spor dallarını, Pisidialıların bilinen savaşçı karakterine bağlamak mümkündür.

Yerel tanrıların onuruna düzenlenen bu festivaller, bölgesel ekonomi için büyük bir önem oluştuyordu. Alaylar, sunular, resmi yemekler, oyunlar ve bunlara bağlı pazarlar, bunları organize eden cemiyet ve kutsal alanları için ekonomik yarar sağlaması ve birçok insan için çekici bir olay olmalarının dışında, aynı zamanda çiftçiler ve zanaatçılar tarafından üretilen nesneler için de bir pazar oluşturmaktaydılar.

Rahiplik :

Resmi kültlerin rahiplikleri de polis yasalarıyla sıkı bir ilişki içersindeydi.

Daha önceleri rahiplik özel bir görevdi. Buna en iyi örnek, Ana Tanrıça Kybele'nin hadım rahibi olan gallos'tur. Bu kişi ömrü boyunca tanrıçaya bağlı kalması için hadım edildikten sonra, kendisine tanrıçanın gizemleri ve kültün sırları anlatılırdı. Polis rahipliğiyle bu değişir ve rahip veya rahibe belirli bir kültün tapınak ve devlet işlerine göre, polisin temsilcileri tarafından seçilirlerdi. Tanrı için rahip, tanrıça için ise çoğunlukla rahibe görev alırdı. Rahiplik görevi artık ömür boyu değil, genelde süreli bir görevdi.

Dini otoritenin icra eden yetkilileri, eskiden olduğu gibi bu konuyla ilgili eğitilmiş insanlar değil, halk tarafından seçilen elit kişilerdi. Daha önceden bildiğimiz rahip anlayışı değişmiş ve yerini dini görevlilere bırakmıştı. Elit kesim, rahiplik görevini sosyal konumunu haklı çıkarmak ve güçlendirmek için kullanmıştır.

III. Romalılaştırma

Pisidia'nın Roma İmparatorluğuna katılması M.Ö. 25 yılında, Amyntas'ın ölümünden sonra bölgenin Galatia Eyaletine bağlanmasıyla yaşandı. Bölgeyi tamamıyla kontrol altında tutmak amacıyla Augustus, Pisidia ve çevresinde koloniler kurdu. Bu koloniler birbirleriyle ve güneyde Pamphylia'nın liman kentleriyle, Via Sebaste yoluyla birbirlerine bağlanıyorlardı¹¹.

Bölgede sadece kolonilerde Romalı tanrılar (örneğin, ev hayatına ait, Romalı tipik tanrılar veya diğer bir adıyla Penates), capitolium-tapınakları ve flamen (Romalı rahip) gibi tipik Roma kült şekillerini görmek mümkündür. Pisidia'nın diğer kentlerinde ise, yerel ve Hellenleşmiş kült şekilleri varlıklarını sürdürmüşlerdir. Fakat bu, bölgenin imparatorluğa katılmasının dinsel açıdan hiçbir etkisinin olmadığı anlamına gelmez

İmparatorluk Kültleri :

Aktium Savaşında, Octavianus'un Marcus Antonius'u yenmesinden sonra, kentler yeni bir durumla karşı karşıya geldiler. Bunun sonucu olarak, imparatorluğun doğusundaki Hellen kısmında imparator kültü ortaya çıkar. Hellenistik hanedanın dışından birisi tarafından yönetilmek, bölge için yeni bir olguydu. Kült sayesinde şehirler, imparatorla temas kuruyorlardı. İmparator kültünün tanıştırılması her yerde aynı şartlarda olmamış, yerel duruma göre kült derece derece hayata girmiştir¹².

¹¹ Pisidia'nın Romalılaştırılması üzerine bk. Waelkens 2002.

¹² Pisidia'da imparator kültünün tanıştırılması için bk. Talloen baskı aşamasında b.

Pisidia bölgesinde imparator kültü ilk olarak Komama, Kremna, Olbasa ve Pisidia Antiokheiası gibi kolonilerde görülmeye başlanır. Bu kentlerde kutsal kurucu olarak Augustus, imparator kültünün en büyük kutsal alanlarının birinde tapım görmüştür.

Kormasa gibi Roma yerleşimcilerinin olduğu şehirlerde de, imparator kültü kutsal alanlarının erken örneklerine rastlanır¹³. Bu yerleşimlerin varlığı nedeniyle, bazı kentlerde imparator kültünün erken tanıtılması mümkün olmuştur. Romalı vatandaşlar muhtemelen imparator kültünü, kendilerini yerel halktan ayırt etmek için kullanmışlardır.

Romalılaştırmanın olduğu merkezlerin dışında ise, imparator kültünün yerel kültürle kaynaşmaya başladığını görüyoruz. İmparator kültü, varolan kutsal alanlarda kendini gösterir ve geleneksel tanrılar için yapılan festivallere katılır.

Augustus'un Apollo ile özdeşleştirilmesiyle, Sagalassos'ta bulunan Apollo Klarios kültü imparator kültünün tanıtımında etkili olmuştur¹⁴. Bunun sonucunda, yeni bir tapınağa sahip olan Apollo Klarios kültü, bu yerini sonraları Hadrianus ve Antoninus Pius kutsal alanının yapılışına kadar korumuştur (Resim 6).

İmparator kültü diğer kültürle ilişkisi sayesinde, yavaş yavaş yerel din hayatına girmeye başlar. Bunun bir sonraki adımında ise başlıbaşına bağımsız bir olgu olup çıkar.

Hadrianus Döneminde imparator kültü artık bağımsız bir olgudur ve bu dönemde Sagalassos'ta da olduğu gibi birçok imparator tapınakları yapılmıştır. Bu, imparatorun 129-131 yılları arasında Küçük Asya'nın güneybatısına yaptığı ziyaretleriyle ilişkili olabilir.

Bu andan itibaren, imparatora adanmış bir dizi anıtsal yapı şehir hayatında dominant bir hale gelmiştir. Hamam binaları, pazar yerleri, Nymphaea, anıtsal girişler ve onur takları gibi, imparatorlara adanan veya içlerinde imparator kültüne ait yerler bulunan yapılar görülmeye başlanır. Bunlara örnek olarak Sagalassos'ta Marcus Aurelius ve Lucius Verus'a adanmış, merkezi kısmında imparator salonu bulunan hamam kompleksini, Yukarı Agorada Marcus Aurelius'a adanmış macellumu, Aşağı Agorada bulunan ve muhtemelen Parthlar karşısında başarılar kazanmış Septimius Severus'a adanmış Nymphaeumu, Kremna Propylonunu ve Ariassos'ta Alexander Severus'un başarılarına adanmış onur anıtlarını gösterebiliriz¹⁵.

Bu son örnekler, imparator kültü ile imparatorluğun gündemi arasında sıkı bir ilişki olduğuna işaret eder. Pisidia kentleri bunları yakından takip edebilmek için ellerinden geleni yaptılar ve 3. yy.'ın tarihi olayları Pisidia'nın ikmal bölgesi olarak ön plana çıkmasını sağladı.

Şehirler imparatorun sadık vatandaşları oldukları ve Romalılara askeri kuvvet, silah veya doğuda bulunan birliklere annona veya diğer bir adıyla hububat sağlayarak, Romalıların müttefikleri oldukları sürece, diğer şehirlerden daha ayrıcalıklı bir konuma gelirlerdi.

Bu gibi yardımlar karşısında şehirler, bazı onur sıfatlarına sahip oldular. Bunlara örnek olarak "Romalıların dostu ve müttefiki", Sagalassos'un da sıfatları arasında yer alan "Pisidia'nın ilk şehri" ve neokoros diğer bir adıyla imparator kültünün koruyucusu verilebilir. Bu gibi sıfatlar kentlerin, tüm bölgenin katıldığı büyük festivaller ve conventus (valinin halkın şikayetlerini dinlediği oturumlar) gibi bunlara bağlı olan bazı ayrıcalıklara sahip olmalarını sağladı.

İmparator kültünün pişmiş toprak ve adak rölyefleri gibi popüler olan nesnelerde betimlenmeleri ve bunun yanı sıra kırsal alanlarda da mevcut oluşu, yönetici sınıfının şehirlerini imparatorun gözünde iyi bir yere getirme çabalarına işaret eder. Bu, şehirler için onur sıfatları ve buna bağlı olan ayrıcalıklar demektir. Elit Roma vatandaşları için ise, onları Roma senatosuna ve valiliğe götürebilecek bir basamaktı¹⁶.

Bu demek değildir ki imparator kültünün hiçbir popüler tarafı yoktu. İnsanlar Roma yönetiminin bölgeye getirdiği denge ve barışa minnettardı ve bu duygularını festivallerde gösteriyorlardı. Stadion ve tiyatrodaki yapılan gladyatör oyunları ve vahşi hayvanlarla dövüşmeler gibi, imparator kültüyle özdeşleştirilen gösteriler çok popülerdi.

Zenginleşme :

Romalılaştırmanın diğer bir önemi ise, dini hayatın zenginleşmesidir. Bu dönemde bazı tanrılar ön plana çıkmışlardır. Öncelikle birçok tanrı için tapınak veya diğer kutsal yapılar yapılmıştır. Roma Barış Dönemine

¹³ Kormasa'daki Erken İmparatorluk Dönemi kutsal alanı için bk. Hall (ay. 1986).

¹⁴ Bk. Talloen ve Waelkens 2004 ve baskı aşamasında.

¹⁵ Bölgede bulunan imparator kültü anıtlarının daha ayrıntılı bir özeti için bk. Talloen ve Waelkens 2004.

¹⁶ Roma imparator kültünün politik ve sosyal yönleri için bk. Talloen ve Waelkens 2004.

bağlı olarak, elit kesimin büyüyen ekonomik ve sosyal konumunun, bölgenin ekonomik olarak zenginleşmesinin, imparatorluk içinde sosyal açıdan yükselişin kültür üzerinde de olumlu etkileri olmuştur.

Sagalassos'ta ve çevresinden ele geçen sikkelerde rastladığımız tanrıça Tykhe'nin, bölgede birçok kutsal yapısı bulunmaktadır. Bu kutsal yapılar muhtemelen, agora çevresine konumlanmış çardak benzeri yapılarıdır.

Asklepios kültüne adanan bir grup heykel, bu tanrının Sagalassos'ta muhtemel bir kutsal yapısı olduğunu düşündürmektedir. Bu yapı, büyük bir olasılıkla babası Apollo'nun kutsal alanı içerisinde bulunmaktaydı.

Sagalassos'ta Apollo ve imparatorlar arasındaki bağ, Aşağı Agorada bulunan, İmparator Hadrianus'a adanmış ve içinde Apollo Klarios'un kolosal bir heykeli bulunan Nymphaeum yapısıyla daha da pekişmiştir.

Roma İmparatorluk Döneminde Sagalassos'ta Dionysos kültü de yükselişe geçer. Tanrı için 2. yy.'ın ortalarında bir tapınak inşa edilir. Bu tapınak, Erken Bizans Döneminde sökülerek, önceden stadion olan yapının içine bu malzemelerden bir Erken Hristiyanlık Dönemi basilikası yapılır. Bunun yanı sıra, Yukarı Agorada köşe aediculalarında iki kolosal heykelinin bulunduğu nymphaeum, Dionysos'a adanmıştır. Yapının mimarisini ve heykeltraşisini yerel keramik üretimindeki betimlerde görebiliriz.

Tanrılar için sadece kutsal yapılar değil, aynı zamanda sayıları gittikçe artan festivaller de düzenleniyordu. Bu festivallerde tanrılar onurlandırılıyorlardı. Sikkelerde de görüldüğü üzere, bu festivallerde ilk sırayı atletizm oyunları alıyordu. Gladyatör dövüşleri ve bu gibi atletizm oyunları için izin alınması gerekiyordu.

Muhtemelen uzun zamandır varolan diğer tanrılar da, bu dönemde ön plana çıkmışlardır. Bu sayede, şanlı geçmişle ilgili propaganda da yapılmış oluyordu. Kentler, tarihlerinden ve kurucularının ne kadar şanlı olduklarından bahsederek, imparator kültürünün önceliklerinden yararlanmak istiyorlardı. Örneğin, Sagalassos'un Sparta orijini veya Homeros'un İlyada'da bahsettiği Termessos'un kurucusu Solymos gibi efsanevi olaylar anlatılıyordu.

Bölgenin gelişimini sağlayan daha büyük ekonomik faaliyetlerin bir sonucu olarak, bazı ikinci derece öneme sahip tanrılar bu dönemde öne çıkmışlardır. Buğday artışıyla Demeter kültü yükselişe geçmiştir. Önceden kırsal alanda birçok anıtsal yapıya sahip olan tanrıça, bu dönemde kentte de kutsal alana sahip olur ve yerel sikkelerde görülmeye başlanır.

Aynı durum, diğer bir ekonomik faaliyet olan metal işlemesi için de geçerli olup, Hephaistos kültü demirciler tarafından tapım görmüştür. Bu tanrı da bölgenin sikkeleri üzerinde görülür.

Kadınlar gibi, geri planda kalmış diğer sosyal gruplar da bu dönemde ön plana çıkarlar. Bu sayede onların tanrıları da daha fazla tapım görürler. Kadınların hayatı evle sınırlı olduğundan, ailenin mutluluğundan sorumlu Aphrodite ve Eros gibi tanrıça ve tanrılar onlarla önem kazanmıştır.

Bu dönemde kırsal alanlarda, kültürlerin daha maddiyata dönük gelişimini ve bunların daha anıtsal boyut kazandıklarını görüyoruz. Kırsal alanda yaşayanlar bundan sonra kendi dini faaliyetlerinde, şehirlerde yapılan uygulamaları daha fazla göstermeye başlayacaklar ve bu, egemenlik alanlarında bulunan altar ve adak rölyeflerinin sayısında büyük bir artışa sebebiyet verecektir.

Pisidia'nın dışarıya açılımlıyla birlikte, şehirler yabancı tanrılarla tanışmıştır.

Pisidia Roma İmparatorluğuna katılmanın bir sonucu olarak, Atlantik Okyanusundan başlayan, batıda İngiliz Adaları ve doğuda Hint Okyanusuna kadar uzanan ticaret birliğinin bir parçası haline geldi. Bunda, Via Sebaste yolu büyük bir rol oynamıştır. Bu yol Pisidia kentlerini Pamphylia limanlarıyla bağlamıştır. Mısır ile olan takas ticareti sayesinde daha da gelişmiştir. Bu ticaret sadece keramik ve kereste gibi Pisidia'dan gelen maddeleri veya Nil'den çıkan balıkları değil, aynı zamanda Roma birliklerinde bulunan Pisidialı askerleri, yüksek yetkilere sahip kişileri de kapsıyordu. Takasa dayanan bu ticaret sayesinde, Sarapis, İsis ve Harpokrates gibi Mısır kültürleri, Pisidia'nın dağlık alanlarında kabul gördüler ve figürin gibi bazı kült öğeleri yerel olarak imâl edildiler (Resim 7)17.

Hristiyanlık bölgede 1. yy.'dan itibaren görülmeye başlanır. Bu dinin de kökenleri yabancıydı ve din, Roma İmparatorluğu içindeki takas ticaretinin etkisiyle yayılmaya başladı. Via Sebaste boyunca kurulu erken dönem cemiyetlerinin konumu da buna işaret eder.

¹⁷ Mısır ile olan ilişkiler için bk. Talloen 2001.

Aynı zamanda havari Paulus, bölgedeki misyon yolculuğu sırasında bu yolu kullanmıştır. Burada ilk olarak Musevi cemiyetle birlikte yaşayan, Museviliğe ilgisi olan fakat bir takım nedenlerle Musevi olmayı istemeyen elit kesime seslenmiştir¹⁸.

Hristiyanlığın başlangıcı, burada ele aldığımız dönemin sonunu oluşturmaktadır.

Sonuç

Yerel dinsel âdetler, diğer kültüre adapte olmayla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu, bölgede polislin tanıştırılması ve Roma İmparatorluğuyla birleşme olmak üzere iki yolla olmuştur.

Bu makâlenin de açık bir şekilde belirttiği üzere, hâkim kültür hiçbir zaman mevcut kültürün yerini tamamıyla almamıştır. Binlerce yıllık bir gelişmenin ürünü olan yerel kültürle, yeni kültür arasında bir diyalog oluşmuş ve bunun sonucunda yerel kültür kendini yeni üslup ve düşüncelere uydurmuştur.

Resimler

Res. 1. Pisidia haritası (P. Talloen - E. Mahy).

Res. 2. Hacılar'da bulunan, Neolitik Dönem, pişmiş toprak Ana Tanrıça figürini (Mellaart 1970: 503 Res. 228).

Res. 3. Elinde sopasıyla atlı tanrıyı (Kakasbos?) betimleyen, Roma İmparatorluk Dönemi (M.S. 2.-3. yy.) kireçtaşı stel. Buluntu yeri bilinmiyor. (Burdur Müzesi, envanter no. 3785).

Res. 4. Sagalassos bouleuterionundan Geç Hellenistik Dönem Ares betimi.

Res. 5. Sagalassos bouleuterionundan Geç Hellenistik Dönem Athena betimi.

Res. 6. Sagalassos'ta M.S. 1. yy. sonu 2. yy. başına tarihlenen, Apollo Klarios Tapınağı.

Res. 7. Sagalassos'ta üretilmiş, M.S. 1. yy. sonu 2. yy. başına tarihlenen, pişmiş toprak bir İsis figürini (Burdur Müzesi, envanter no. E.1323.401).

Bibliyografya

Büyükkolancı, M. (1996) Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi (yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi) İstanbul.

Delemen, İ. (1999) Anatolian Rider-Gods. A Study on Stone Finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period (Asia Minor Studien 35) Bonn.

Duru, R. (1995a) Höyücek Kazıları 1990, Belleten 58, 725-745.

Duru, R. (1995b) Höyücek Kazıları 1991-1992, Belleten 59, 447-490.

Hall, A.S. (1986) R.E.C.A.M. Notes and Studies n° 9. The Milyadeis and Their Territory, Anatolian Studies 36, 137-157.

Horsley, G.H.R. (1999a) The Rider God Steles at Burdur Museum in Turkey (Museum of Antiquities Maurice Kelly. Lecture 3) Armidale.

Mellaart, J. (1970) Excavations at Hacılar, I-II (Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara 9-10) Edinburgh.

Mitchell, S. (1991) The Hellenization of Pisidia, Mediterranean Archaeology 4, 119-145.

Mitchell, S. (1993) Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor, II. The Rise of the Church, Oxford.

Talloen, P. (2001) The Egyptian Connection. The Cult of Nilotic Deities at Sagalassos, Ancient Society 31, 289-327.

Talloen, P. (baskı aşamasında a) Pious neighbours. Religious ties of Pisidia and Lycia. The case of the rider deities, The Third International Symposium on Lycia, 07 - 10 November 2005, Antalya.

Talloen, P. (baskı aşamasında b) One question, several answers. The introduction of the imperial cult in Pisidia, Neue Zeiten - neue Sitten. Zu Rezeption und Integration römischen und italischen Kulturguts in Kleinasien, 31. März - 2. April 2005, Wien.

Talloen, P. (yazım aşamasında) Cult in Pisidia. Religious Practice in Southwestern Asia Minor from the Hellenistic to the Early Byzantine Period. A Study based on the Archaeological Research at Sagalassos (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology) Turnhout.

Talloen, P., Poblome, J. ve M. Waelkens (baskı aşamasında) Matar in Pisidia. Phrygian influences in southwestern Anatolia, Religionsgeschichtliches Symposium "Pluralismus autochthoner Religionen in Anatolien: Vom Zusammenbruch des Hethitischen Grossreiches bis zum Beginn der Hellenisierung", 19- 20 Mai, Bonn.

¹⁸ Bk. Mitchell 1993: 6-9.

Talloon, P., Vanhaverbeke, H. ve M. Waelkens (2004) Cult in retrospect. Religion and society in pre-Hellenistic Pisidia, M. Hutter ve S. Hutter-Braunsar (ed.) Offizielle Religion, lokale Kulte und individuelle Religiosität. Akten des religionsgeschichtlichen Symposiums "Kleinasien und angrenzende Gebiete vom Beginn des 2. bis zur Mitte des 1. Jahrtausends v. Chr." (Bonn, 20-22 Februar 2003) (Alter Orient und Altes Testament. Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte des Alten Orients und des Alten Testaments 318) Münster, 433-450.

Talloon, P. ve M. Waelkens (2004) Apollo and the Emperors, I. The Material Evidence for the Imperial Cult at Sagalassos, *Ancient Society* 34, 171-216.

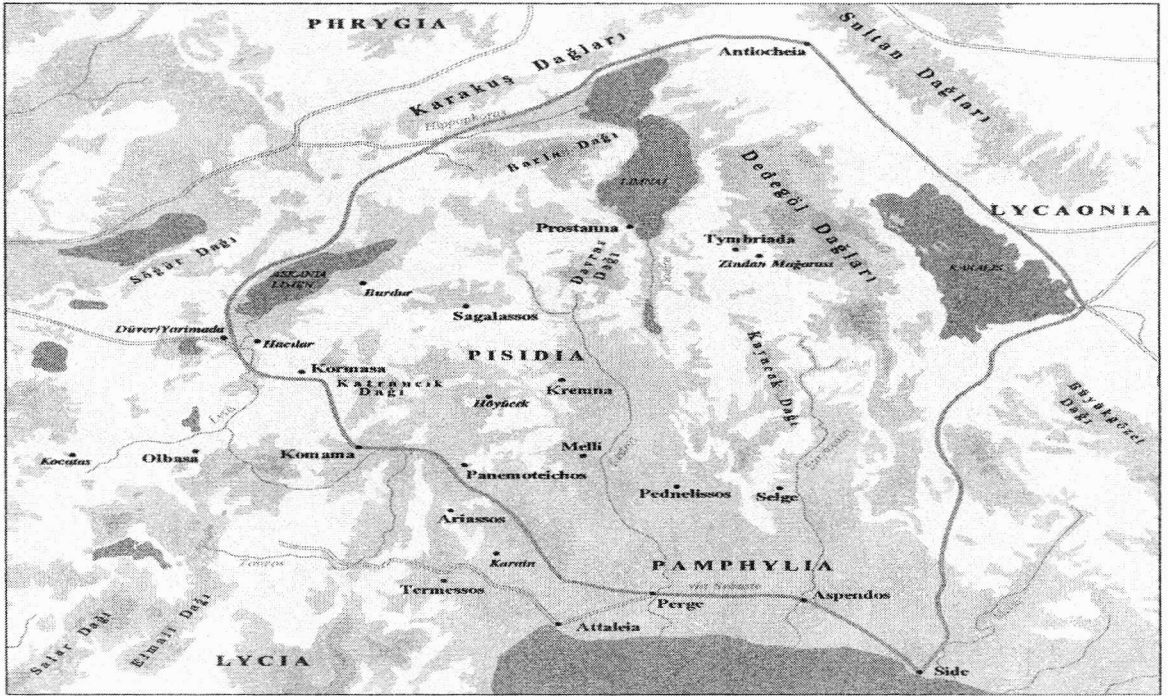
Talloon, P. ve M. Waelkens (baskı aşamasında) Apollo and the Emperors, II. The Evolution of the Imperial Cult at Sagalassos, *Ancient Society* 35.

Waelkens, M. (1999) Sagalassos. Religious Life in a Pisidian Town during the Hellenistic and Early Imperial Period, C. Bonnet ve A. Motte (ed.) Les syncrétismes religieux dans le monde méditerranéen antique. Actes du Colloque international en l'honneur de Franz Cumont à l'occasion du cinquantième anniversaire de sa mort. Rome, Academia Belgica, 25-27 septembre 1997 (Institut historique belge de Rome. Etudes de philologie, d'archéologie et d'histoire anciennes 36) Bruxelles-Rome, 191-226.

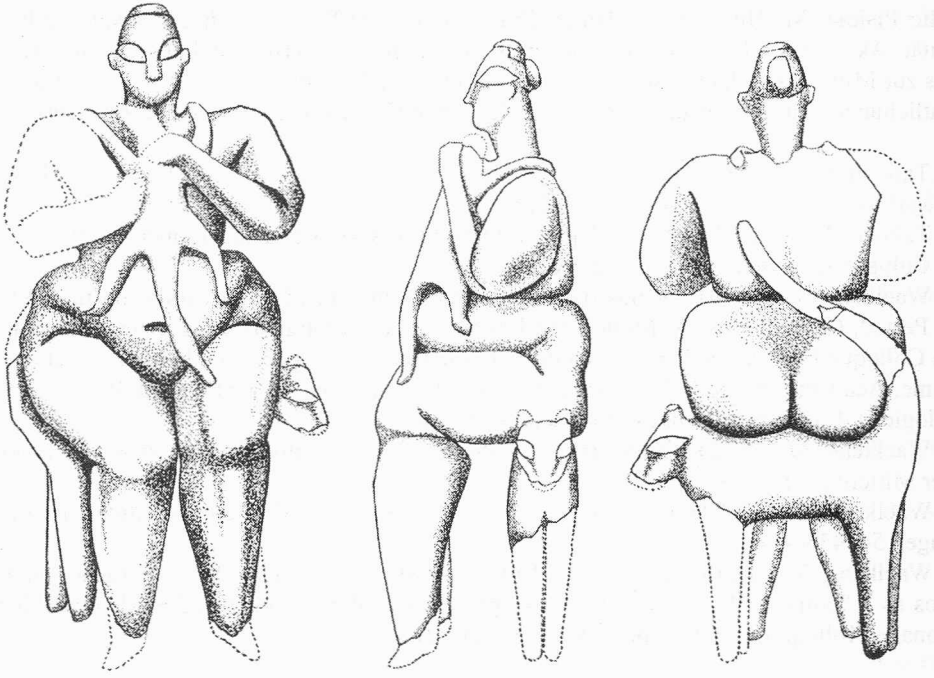
Waelkens, M. (2002) Romanization in the East. A case study: Sagalassos and Pisidia (SW Turkey), *Istanbuler Mitteilungen* 52, 311-368.

Waelkens, M. (2004) Ein Blick von der Ferne. Seleukiden und Attaliden in Pisidien, *Istanbuler Mitteilungen* 54, 435-471.

Waelkens, M., Martens, F. ve P. Talloon (baskı aşamasında) The emergence and development of Sagalassos as a "polis" and a "city", H. Abbasoglu (ed.) Stadtentstehung und Stadtentwicklung in Kleinasien. Internationales Kolloquium in Istanbul, 15 -18 November 2001.

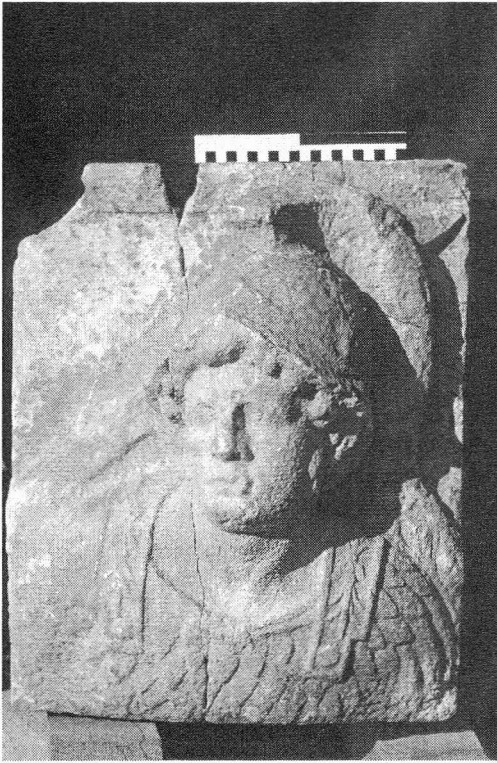

Resim 2

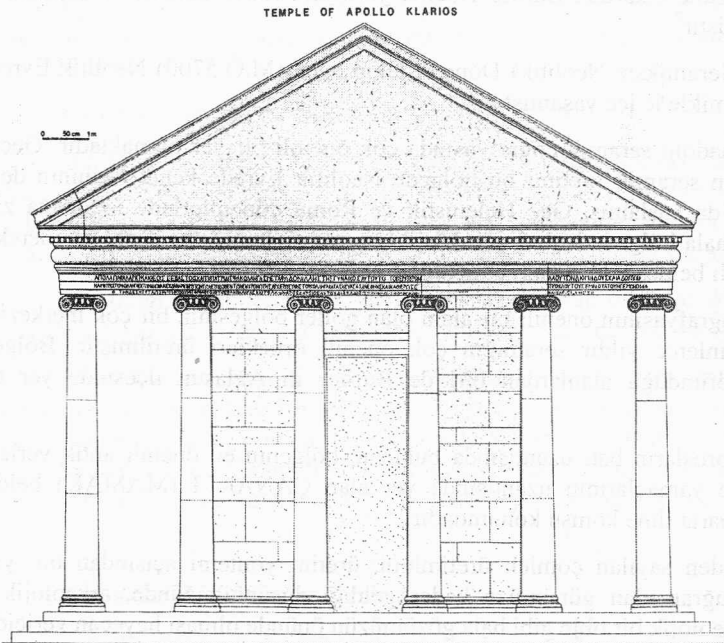
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7